

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Тамара Демченко

●

М.ГРУШЕВСЬКИЙ І НТШ: НОВЕ ПОПОВНЕННЯ ГРУШЕВСЬКІЯНИ

(Рецензія на монографію Л.Винара “Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка 1892 – 1934”. – Нью-Йорк; Дрогобич; Львів: Українське Історичне товариство, 2006. – 384 с.: іл. – Серія **Грушевськіяна** – Т. 8)

На превеликий жаль, ситуація сьогодні розвивається так, що до вишів Лівобережжя слабо доходить інформація про наукові здобутки галичан і волиняків, буковинців, а вже нові праці вчених діаспори взагалі можна перерахувати на пальцях однієї руки. Принаймні це стосується Чернігівського педуніверситету. Коли нещодавно надійшов запит від Острозької академії (до речі, єдиного навчального закладу в Україні, де діє кафедра історії діаспори) щодо вивчення відповідної тематики, то ми мусили на кожне запитання давати негативну відповідь. Між тим, сучасний історіографічний процес неможливо досягнути поза здобутками українських дослідників, які мешкають і працюють далеко за межами України.

Переконливим свідченням може слугувати рецензоване видання. Як не прикро в цьому зізнаватися, але навряд, щоб широке коло читачів “Сіверянського літопису” мало хоча б приблизне уявлення про Автора монографії. Отож вважаємо, що буде не зайвим дати бодай найзагальнішу інформацію біографічного характеру, запозичену із статті Ю.І.Макара та А.Є. Атаманенко “До 75-річчя Любомира Винара” (Див.: Український іст. журн. – 2007. – № 2. – С. 225 – 229). Пан Винар народився у січні 1932 р. у Львові, вже багато років мешкає у США. Він – автор понад 1900 праць, видатний організатор науки, засновник і багаторічний редактор єдиного в діаспорі україномовного історичного журналу “Український історик”, президент Українського Історичного товариства, член кількох провідних американських наукових установ, підтримує тісні й плідні за своїми результатами стосунки з істориками України.

Серед численних зацікавлень шановного вченого варто виокремити заснування практичного та теоретичного грушевськознавства, котре, згідно з його ж визначенням, трактується як “окрема міждисциплінарна наука, що займається систематичним вивченням життя, діяльності і творчості Михайла Грушевського, а також вивчає дослідження, присвячені М.Грушевському і його добі.” (Див.: Винар Л. Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток. – К., 1998. – С. 17). До

наукового обігу даний термін запровадив теж п. Винар. І ще одна попередня заувага. Рецензована монографія склала восьмий том серії “Грушевськіяни”, до виходу в світ кожного із семи попередніх історик доклав своїх рук, виступаючи автором або упорядником і обов’язково редактором серії. Отож не буде перебільшенням охарактеризувати його як фундатора і провідного українського історика – фахівця з грушевськознавства. Власне знайомство з працею підтверджує цей висновок. Вона написана блискуче.

У “Впровадженні” Автор формулює декілька засадничих ідей свого дослідження, які потім розгортає, аналізує, показує еволюцію і наслідки у своїй роботі. Ми прочитали їх так: це – постулат, що “галицький період діяльності Грушевського був унікальним в українському і світовому історичному процесі”; трактування “української національної культури, української науки і суспільного життя як інтегральної частини європейської і світової історії”; висвітлення процесу перетворення М.Грушевського у “духового провідника України” і, нарешті, розгляд “концепції організації академії” (С. 12)?

У наступних трьох розділах на основі багатого, ретельно відібраного і ґрунтовно проаналізованого матеріалу розкриваються практично всі вищевідзначені аспекти даної теми. Дослідник пропонує також періодизацію праці великого вченого в НТШ. Перший період охоплює роки 1892 – 94 (це, так би мовити, участь опосередкована – публікації у “Записках НТШ”). Другий – це час від приїзду вченого у Львів до обрання його головою наукового товариства. “Третій, найголовніший період праці М.Грушевського в НТШ, в якому він був головою Товариства і ніс повну відповідальність за його розвиток та багатогранну діяльність, охоплював роки 1897 – 1913”. І упродовж останнього “етапу співпраці” 1920–1931 рр. Автор підкреслює спорадичний характер наукових стосунків. Конкретну роботу М.Грушевського він планує розглядати “в площинах науково-організаційній, адміністративній та редакційно-видавничій” (С. 17). Таке поєднання хронологічного і тематичного підходів дало змогу побачити і розгортання діяльності вченого в часі, й усвідомити, які ділянки він вважав найперспективнішими, й оцінити його колосальні особисті зусилля видатного організатора української науки.

Автор прослідковує “початки” Товариства, зазначаючи, що воно від свого заснування було спільним проектом наддніпрянців і галичан, зокрема, він вказав: “Зв’язки із галичанами П.Куліша, О.Кониського, М.Драгоманова, В.Антоновича та інших підготували сприятливий ґрунт для створення в Галичині українського П’ємонту” (С. 15). Тому появу у Львові М.Грушевського ніяк не можна вважати випадковістю. Варто відзначити також глибоку символіку події, яка стала першим спільним проектом галичан і молодого вченого із Києва. Соті річниця появи друком “Енеїди” І.Котляревського – ось що привернуло увагу історика, причому не напередодні ювілею, а за п’ять років до нього (С. 21 – 22). Саме такі нюанси, дбайливо вишукані і підкреслені Автором, дають правдиве уявлення про масштаби постаті М.Грушевського.

Йому явно було затісно на теренах Галичини, тому львівський професор прагне поширити зв’язки, з одного боку, з колами наукової інтелігенції Наддніпрянщини, а з іншого, налагодити контакти з європейськими вченими. Важливою ознакою наявності останніх може стати обмін науковою продукцією. Статистичні дані, наведені п. Винаром, вражають: у 1896 р.бібліотека НТШ одержувала видання приблизно десятка установ, а в 1900 р. обмінювалася літературою з 168 інституціями, у 1913 р. кількість останніх зросла до 236 (С. 26). Це був явний прорив у широкий світ європейської культури й науки. Окрім того, Автор рецензованої праці вказує на заходи М.Грушевського через НТШ виявляти і матеріально допомагати здібним студентам, а також його рішучі спроби домогтися зміни статуту товариства. В інтелігентній виваженій манері він показує витоки конфлікту впливових членів виділу і М.Грушевського. Водночас підкреслюється, що в цей, перший, період професор не належав до “жодної галицької політичної групи” і повністю віддався науковій роботі. Поміж тих напрямків, про які вже йшлося вище, особлива увага приділена з’ясуванню обсягів, напрямків і результатів редакційно-видавничої роботи в товаристві. Такий підхід, очевидно, визначався

Тут і надалі посилання на монографію Л.Винара.

історичною доцільністю, бо переломити ситуацію можна було тільки завдяки підвищеному, прямо-таки вибуховому зростанню обсягу наукової продукції. Тому Автор ретельно відзначивши, що “на М.Грушевського спав тягар редакційної й видавничої праці в НТШ” (С. 30), тим самим вказав на особливі труднощі, з якими був пов’язаний саме цей вид діяльності, а водночас піддав ретельному аналізу реальні кроки нового редактора у напрямку зміни ситуації. Л.Винар відверто визнав, що “зміст перших томів *Записок* під оглядом якості і укладу матеріалу не був сильним” (С. 31). Отже, Грушевському доводилося паралельно роз’язувати декілька проблем: вишукувати кошти, змінювати редакційну політику, вимагати науковості від авторів, засновувати нові часописи й серії та бібліотеки, опановувати ще не досліджені ділянки українознавства відповідно до тих змін, які намічались у статуті. Зрештою, головний вектор цих зусиль можна визначити досить чітко: перетворити НТШ у строго наукову інституцію, відмовившись від її квазіполітичного стану. Щоб рельєфніше показати революційні зміни у ставленні товариства до науково-видавничої роботи, Автор запропонував таблицю досягнень за період 1891 – 1913 рр. – було видано 423 числа/номера/тома 19 назв наукових видань (С. 43 – 44). Якщо додати ще й 88 книжок “Літературно-наукового вісника”, що побачили світ у Львові з 1898 по 1905 рр., то маємо вагомий показник у понад 500 томів повноцінної наукової продукції, що охоплювала всі складові українстики. Таким чином, українська наука набула ознак європейськості і продемонструвала свою конкурентоспроможність. Коли Л.Винар писав про унікальність цього досвіду, то він, вірогідно, й мав на увазі неймовірно високі темпи її фахового росту і ту незаперечну обставину, що цей якісний стрибок відбувся завдяки зусиллям однієї людини. Правда, це був геніальний організатор науки!

У другому розділі розкриваються “секрети” успішної діяльності М.Грушевського на посаді голови НТШ (1897 – 1913 рр.) Власне, їх і не було: складається враження, що новий очільник розвинув і поглибив ті напрямки роботи, які він вже запропонував. Користуючись більшими повноваженнями, він “головну свою увагу <...> звернув на організацію наукових дослідів і відповідно розширив систему наукових комісій НТШ” (С. 55). Л.Винар цілком обґрунтовано вважає, що заснування і розгортання роботи Археографічної (1895), Етнографічної, Лікарської і Правничої (всі у 1898 р.), Мовної (1900), Статистичної (замість Правничої у 1906 р.) і Бібліографічної (1909) комісій дає підстави для твердження, що “М.Грушевський створив із Наукового Товариства де-факто українську академію наук, яка своєю працею і виданнями не уступала академіям наук в Європі” (С. 55 – 56). Як досвідчений керівник голова подбав про поліпшення матеріального забезпечення і впорядкування роботи допоміжних наукових установ НТШ. Автор дослідження виділяє і його адміністративно-господарчу роботу. М.Грушевський добре розумів ненадійність державного джерела фінансування і подбав про заснування різних фондів, розширення кола жертводавців. Він “тішився повним довір’ям меценатів із Великої України”: так, на купівлю нового будинку для Товариства Василь Смиренко дав 250 тис. корон (С. 62). Нарешті, для повноти картини слід вказати, що упродовж даної доби активізувалася і громадсько-політична праця М.Грушевського.

Усе це, разом узятє, дає підстави для висновку, що науково-організаційна робота голови НТШ далеко виходила за межі певної інституції. Не випадково п. Винар наводить цитату із передмови до збірника, яким учні М.Грушевського вшанували 10-річчя його праці у Львові. Найбільшу заслугу свого порівняно молодого вчителя вони вбачали у тому, що він “вказував українській інтелігенції нові дороги й охороняв її від ідейної блуканини та повторення історичних помилок” (С. 66).

Отже, піднісши НТШ до статусу академії, перетворивши його на осередок духовного, культурного й наукового життя для обох Україн, М.Грушевський задаво до Миколи Хвильового з його гаслом орієнтації на “психологічну Європу” показав магістральний шлях для України. Якщо ж говорити про “секрети”, то вони полягали у надзвичайній самоорганізації, неймовірній працездатності і вимаганні від колег, учнів, однодумців такої ж самовідданості.

Проте ця діяльність розгорталася в умовах пліток, нашіптувань, інтриг, зрештою, протистояння з іншими керівниками НТШ, що не могло не позначитися на її результатах. Особливістю даного дослідження є спроба з’ясувати витоки

конфліктів у НТШ, ретельно простежити їхню еволюцію до стадії прямого протистояння. Автор приділив цій проблемі майже третину тексту монографії, що свідчить про серйозне ставлення до питання. З огляду на добре відомі події сьогодення такий підхід цілком виправданий, а детальне ознайомлення з розвитком і загостренням конфліктної ситуації – формуванням опозиції, появою перебіжчиків, анонімні публікації, звинувачення у фінансових махінаціях – має стати повчальною лектурою не тільки для істориків. Лихо наше в тому, що політики не читають наукових монографій. Дуже актуально, на наш погляд, звучать і висновки п. Винара: “Підсумовуючи наші замітки про конфлікт у Науковому Товаристві ім Шевченка і відхід М.Грушевського від праці в Товаристві в 1913 році, бачимо, – зазначив Автор, – що ніхто не вийшов переможцем, а українська наука зазнала великого удару”. Для НТШ скінчився “золотий вік”, а М.Грушевський з 1914 р. “всю свою енергію спрямував на Велику Україну і там став головним будівничим Української Народної Республіки і творцем нового огнища української науки і культури” (С. 117 – 118).

Незважаючи на відставку М.Грушевського з посади голови Товариства, він не припиняв своїх контактів з ним. Розгляду цього аспекту теми присвячений третій розділ монографії. Автор прослідковує їхній розвиток і змістовну наповненість упродовж трьох наступних етапів науково-організаційної діяльності вченого: “1) розбудова Українського Наукового Товариства в Києві (1914 – 1917); 2) державне будівництво України (1917 – 1918); 3) еміграційний період наукової діяльності (1919 – 1924)” (С. 119)». Дослідник відзначає, що М.Грушевський сумував за Львовом і навіть мав намір, перебуваючи в еміграції, повернутися туди. Але, з огляду на тодішні політичні обставини, насамперед окупацію Галичини поляками, навряд, щоб він отримав такий дозвіл (С. 125).

Повернення М.Грушевського в радянську Україну, обрання його академіком ВУАН дали змогу видатному вченому знову на повну силу продемонструвати свій неабиякий талант організатора науки. Л.Винар справедливо відзначає, що “Співпраця ВУАН і НТШ в 1920-х роках віддзеркалювала головний постулат Грушевського: об’єднання всіх українських наукових сил для розбудови української історичної науки і національної культури. Це був його соборницький принцип українського наукового життя, скерований на творче об’єднання дослідників з різних українських земель. Грушевський уважав, що НТШ “стало базою сього завдання, – неначе трампліном, з котрого українське національне життя мало піднятися на високости повної культурної незалежності”. Товариство могло стати головним науковим партнером Академії (С. 135). У монографії детально прослідковано відновлення контактів з НТШ (велику роль у цьому відіграв К.Студинський). Зрештою, і сумнозвісний конфлікт було забуто. Дослідник так прокоментував виступ тодішнього керівника НТШ К.Студинського на урочистостях з нагоди 60-річчя Грушевського: “Звичайно, ювілейні промови мають панегіричний характер, але у слові голови НТШ не лиш підкреслено заслуги ювіляра для Товариства, але й дано повну сатисфакцію за події в 1913 році, через які М.Грушевський зрезигнував з головства в Товаристві” (С. 144). Отже, конфлікт було вичерпано. Тепер уже як визнаний керівник численних історичних “катедр” і комісій видатний вчений міг розвивати відносини з галицькими науковцями. Наприкінці 1925 р. під його головуванням при Історичній секції була заснована Комісія Західної України. Порайоновому дослідженню минулого українського народу Грушевський, як відомо, надавав колосального значення. Автор дослідження підкреслює, що “Грушевський бажав у першу чергу обґрунтувати свою схему незалежності і безперервності українського історичного процесу на територіальному принципі...” (С. 148).

На жаль, ця комісія, як і інші, через незалежні від академіків обставини не змогла реалізувати свої наміри. Безпідставний арешт М.Грушевського поклав край не тільки його власним проектам і планам, була знищена ціла школа великого вченого. Більше того, Л.Винар підкреслює, що наукові контакти стали підставою для тоталітарного режиму, щоб звинуватити вченого та його учнів у “фашизмі”. Зворушливо звучать заключні слова дослідника щодо ставлення М.Грушевського до Галичини: “Вже перед смертю вчений бачив Галичину та Львів як місце для порятунку його родини. <...> Не судилося сповнити бажання Михайла Грушевського про поворот дружини і доньки до рідного Львова. Його улюблену

доню, найближчого наукового співробітника на засланні знищила советська влада, було знищено й його молодшого брата Олександра, племінника Сергія Шамрая та ін. Це була трагедія родини Великого Історика, який присвятив своє ціле життя українському народові і розбудові української історичної науки” (С. 160 – 161).

Висновки Л.Винара повністю випливають із тексту і тому виглядають переконливо і бездоганно у науковому плані. Автор, підкресливши, що діяльність Грушевського в НТШ охоплює загалом 40 років життя, виокремлює особливо “львівський період”, упродовж якого НТШ досягло свого апогею як наукова інституція. Принциповою є, на нашу думку, теза про відповідність наукової діяльності Грушевського з його “схемою і моделем історії України, що характеризується безперервністю і нерозривністю українського історичного процесу, який охоплює цілість життя українського народу у різних історичних періодах на всій території у контексті культурного, суспільно-політичного, релігійного, правного і державного розвитку” (С. 165). Це означає, що моделі розвитку і організації науки, відпрацьовані в НТШ, набували всеукраїнського значення, і, як слушно зауважує Автор, могли лягти в основу розбудови академії європейського типу. Оцінюючи значення реформування Товариства, п. Винар наголошує, що “в дійсності (de facto) НТШ стало першою українською національною Академією Наук” (С. 166). Автор надзвичайно високо оцінює зусилля вченого по підвищенню статусу української мови, підготовці кадрів вчених для різних ділянок наукових знань, заснуванні мережі наукових видань. Він вважає, що навіть конфлікт не міг примусити Грушевського остаточно відмежуватися від НТШ. Не можна не погодитися з його висновком, що “Михайло Сергійович до кінця свого трагічного життя, уважав себе активним членом НТШ” (С. 169.) Ця добре відображена у монографії відданість своєму науковому дітищу заслуговує на особливу відзнаку.

Рецензована монографія включає в себе вибрану бібліографію та іменний покажчик. Завдяки 25 додаткам, зібраним Автором, вона набула значної цінності і як історичне джерело. Широкий видовий спектр документів – статuti, звернення, виступи, статті М.Грушевського, його прибічників та опонентів, фрагменти щоденникових записів та журнальних оглядів – сприяють глибшому розумінню подій, проаналізованих у роботі, виступають засобом їх верифікації.

Незважаючи на те, що додатки охоплюють майже половину книжки, їх не можна відірвати від тексту. Дослідження справляє враження цілісної, добре продуманої композиції, порушити яку без шкоди для роботи неможливо.

Безсумнівно, в даному дослідженні є й певні вади, проте вони настільки незначні, що мають сенс тільки при ретельному кваліфікаційному аналізі. Насправді монографія Л.Винара може слугувати зразком для написання історичних наукових робіт, вона є гідним пошануванням пам’яті великого вченого з нагоди його 140-річчя.

Михась Ткач

СВІТЛО ДУШІ УКРАЇНСЬКОЇ

Про цю унікальну книгу писати так, ніби про щось буденне - просто неможливо. Як і неможливо, один раз взявши її до рук і переглянувши кілька віршів, відкласти туди, де вже лежить купа книжок з німечним словоблуддям, і забути назавжди. Її хочеться вкотре читати і перечитувати, знаходячи щоразу нові одкровення, декламувати для самого себе і друзів окремі поетичні перлини, як молитву, долучаючись душею до Божественного «Храму голосів». В ній невичерпна глибина думок, щось сакральне, небуденне - таке, що підносить кожного до вершин святості, очищає душу. Таке, що єднає з Всевишнім, дає усвідомити неперебутність нашого роду, який сягає в сиву давнину.

Мова йде про збірку поезій «Собор одкровень» Олега Гончаренка, котра побачила світ у промисловому, досить зросійщеному місті Мелітополь на початку